

Slavoj Žižek

Mátrix: A túlzások igazsága¹

A pszichoanalízis kapcsán Theodor W. Adorno megjegyezte, hogy semmi sem annyira igaz benne, mint önnön túlzásai – és ugyanezt mondhatjuk el a Mátrix-ról is. Ez egyike azon kevés filmeknek, amelyek valamiféle Rorschach-tesztként működnek; mint a közismert, Istent ábrázoló festmény, amely – látszólag – folyton minket figyel, akárhonnán is nézzük: gyakorlatilag minden elméleti irányzat felismerni véli magát benne. Pszichoanalitikus barátaim azt mondják, az alkotók bizonyára olvasták Lacan-t; a frankfurti iskola követői a „Kulturindustrie” az elidegenített-tárgyasított társadalmi Lényeg (a Tőke) benső életünk mint olyan feletti hatalomátvételének, gyarmatosításának és energiaforrásként való használatának) kiemelkedő megtestesülését látják a Mátrix-ban; a New Age hívei azon elméletek gyökerét látják benne, melyek szerint életünk pusztán egy a világhálóban megtestesülő, globális Elme által létrehozott káprázat...

Mi is tehát a Mátrix? Egyszerűen az, amit Jacques Lacan a „nagy Másik”-nak nevezett, a tulajdonképpeni szimbolikus rend; a hálózat, amely a valóságot strukturálja számunkra. Lényegében paranoid módon a film kivetíti ezt a tulajdonképpeni szimbolikus rendet a valódi-létező Szuper-számítógépbe. Akárhogy is, a film erőssége nem is annyira ebben központi tézisben (amit valóságként tapasztalunk, az nem más, mint egy mindannyiunk elméjéhez közvetlenül csatlakozó szuper-számítógép, a „Mátrix” által létrehozott

¹ A fordítás az alábbi szöveg alapján készült: Slavoj Žižek: *The Matrix: The Truth of the Exaggerations*, www.lacan.com/matrix.html.

mesterséges, virtuális valóság), mint inkább a vízzel teli tartályokban klausztrófóbiás életüket élő, a Mátrix számára történő energia (áram-) termelés céljából életben tartott emberi lények millióinak víziójában rejlik. Így aztán amikor (néhányan) „felébrednek” a Mátrix által vezérelt virtuális valóságból, ez az ébredés nem a külvilág tágas terének kitárulása lesz, hanem mindennek előtt a ráeszmélés erre a gyűjtőhelyre, ahol valójában mindnyájan csupán magzatvízben ázó magzat szerű teremtmények vagyunk...

A látomás mögötti igazságot saját tulajdon önellentmondásaiban mutathatjuk ki. Amikor Morpheus (az afro-amerikai vezér az ellenállók csoportjának élén, akik abban hisznek, hogy Neo (Keanu Reeves) az Egy, aki majd felszabadítja őket) megpróbálja elmagyarázni a még összezavarodott Neo-nak, hogy mi a Mátrix, akkor – az univerzum szerkezetében fellépő hibához kapcsolja.

„Morpheus: Az érzés, ami egész életedben kísért. Az érzés, hogy valami nincs rendben a világgal. Nem tudod mi, de nincs: mint egy szilánk az elmédben, ami megőrjít. [...] A Mátrix mindenütt van; körülvesz minket, még ebben a szobában is. [...] A világ, amit a szemed elé húztak, hogy eltitkolják előled az igazságot.

Neo: Miféle igazságot?

Morpheus: Hogy rabszolga vagy, Neo. Hogy mint mindenki más, te is rabságba születted... egy börtönbe, amit nem

érezhetsz, nem ízelhetsz és nem tapinthatasz. Az elméd börtönébe.”²

Ily módon a hiány/önellentmondás/akadály tapasztalata kell, hogy tanúsítsa a tényt, mely szerint, amit mi valóságként tapasztalunk, az hamisítvány. Akárhogy is, a film vége felé Smith, a Mátix-béli ügynök egy másik, sokkal inkább freudi magyarázattal szolgál:

„Tudta ön, hogy az első Mátix-ot tökéletes emberi világnak tervezték? Ahol senki sem szenvedett és mindenki boldog lett volna? Katasztrófa volt. SENKI sem fogadta el a programot. Teljes állományok [elemként szolgáló emberek állományai] veszttek el. Néhányan azt hitték, hiányzik a programnyelv, amivel leírhatnánk a ti tökéletes világotokat. Én azonban úgy gondolom, hogy az emberi lények valamiképp a szenvedés és a kín által definiálják saját valóságukat. A tökéletes világ egy álom volt, amiből a ti kezdetleges szürkeállományotok mindenáron fel akart ébredni. Ezért alakították át a Mátix-ot azzá, ami: a civilizációtok csúcsává.”

A film ezen a ponton szembesül saját alapvető önellentmondásával: világunk tökéletessége egyszerre jele virtualitásának ÉS jele valóságának is. Ezzel az önellentmondással függ össze a halál ellentmondásossága: MIÉRT hal meg valaki „igaziból” is, ha meghal a Mátix által

² A forgatókönyv-részlet fordítása a szerző által (pontatlanul) idézett szöveg alapján készült.

szabályozott virtuális valóságban? A film kódosító válasszal szolgál: „Neo: Ha megölnek a Mátrix-ban, itt [azaz, nem csak a virtuális valóságban, hanem a valós életben] is meghalsz? Morpheus: A test nem élhet az elme nélkül.” Ennek a megoldásnak az a logikája, hogy a „valós” test csak az elmével (tehát azzal a mentális univerzummal, amelybe be vagyunk zárva) együtt maradhat életben (működhet): így aztán ha megölnek egy virtuális valóságban, ez a halál kihat a valódi testedre is... Az ellenkező megoldás (mely szerint csak akkor halsz meg igazából, ha a valóságban ölnek meg) úgyszintén túl kurta. A dolog azon fordul meg, hogy vajon az alany teljesen a Mátrix uralta virtuális valóságba van zárva vagy tudomása (vagy legalább SEJTÉSE) van a dolgok valódi állásáról? Amennyiben a válasz igen, úgy egy bűnbeesés előtti, Ádám-i állapotba történő szimpla visszalépés halhatatlanná tenne minket a VIRTUÁLIS VALÓSÁGBAN és következésképp Neo-nak, aki már felszabadult a rendszer igája alól, túl kellene élnie a Smith ügynökkel, a VIRTUÁLIS VALÓSÁGBAN folytatott küzdelmet (ugyanúgy, ahogy képes lövedékeket megállítani, képesnek kellett volna lennie a testét érő ütések derealizálására is).

Az utolsó inkonzisztencia az emberiség Neo által, a záró jelenetben kihirdetett felszabadításának kétes mibenlétével kapcsolatos. Neo beavatkozásának hatására „PROGRAMHIBA” keletkezik a Mátrixban. Ezzel egyidejűleg Neo a még a Mátrixban rekedt emberekhez megváltóként szól, aki majd megtanítja őket, hogyan szabadíthatják fel magukat a Mátrix elnyomása alól – képesek lesznek áthágni a fizikai törvényeket, fémekeket hajlítani, repülni... Akárhogy is, a gond az, hogy mindezek a „csodák” kizárólag akkor lehetségesek, ha a Mátrix által fenntartott virtuális valóságon BELÜL maradunk és pusztán módosítjuk vagy megváltoztatjuk annak szabályait: „valódi” státuszunk még

mindig a Mátrix rabszolgáié (ahogy eddig is), mindössze járulékos hatalomra teszünk szert, hogy megváltoztassuk mentális börtönünk törvényeit – mit szólnánk tehát hozzá, ha végképp kilépnénk a Mátrixból a „valódi valóságba”, ahol a lerombolt földfelszínen élő nyomorult teremtmények vagyunk?

Ezen önellentmondások tanulsága, hogy kulcsfontosságú nyitva hagyni annak radikális kétértelműségét, hogy a kibetér milyen hatással lesz az életünkre: ez nem a technológiától mint olyantól függ, hanem társadalmi beiródásának mikéntjétől. A kibetérbe való elmerülés fokozhatja testi tapasztalásunkat (új érzékiség, új – több szervvel rendelkező - test, új nemek...), de egyben teret nyit a lehetőségnek, hogy a kibetérrel futtató gép kezelője szó szerint ellopja saját (valódi) testünket, megfosztva minket a felette gyakorolt uralomtól, és ettől kezdve az ember nem úgy viszonyul a testéhez, mint „a sajátjához”. Itt szembetaláljuk magunkat, az a mediatizáció fogalmának konstitutív kétértelműségével: eredetileg ez a fogalom azt a gesztust jelölte, amelynek során az egyént megfosztották azonnali, közvetlen döntési jogától; a politikai mediatizáció nagymestere Napóleon volt, aki meghagyta a legyőzött monarcháknak a hatalom látszatát, noha azok ténylegesen már nem voltak abban a helyzetben, hogy gyakorolhassák is azt. Egy általánosabb szinten azt mondhatnánk, hogy egy efféle „mediatizáció” definiálja az alkotmányos monarchiát, amelyben a monarcha „a pont az I-re” pusztán formális, szimbolikus gesztusának pontjává redukálódik, jóváhagyva és ily módon átruházva a végrehajtó hatalmat a rendeletekre, amelyek tartalmát a választott kormányzó szerv határozza meg. És vajon mutatis mutandis nem ugyanez áll mindennapi életünk fejlődő kompjúterizálására, aminek folytán az egyén is egyre inkább

„mediatizálódik”, a gyarapodás megtévesztő látszata mögött, észrevétlenül megfosztva hatalmától? Amikor testünk (az elektronikus média hálójába ragadva) mediatizálódott, egyidejűleg ki van téve a radikális „proletarizáció” fenyegetésének: az alany virtuálisan pusztá úrré redukálódik, miután a saját személyes tapasztalásom is ellophatóvá, manipulálhatóvá, irányíthatóvá válik a gépi Másik által. Látni lehet, ahogy a radikális virtualizáció távlata a számítógépnek szánja azt a szerepet, amely lényegileg megegyezik a karteziánusok gonosz Istenével (genie malin): miután (a virtuális valóságban) a számítógép koordinálja az elmém és a végtagjaim mozgása (mozgásának észlelete) közti kapcsolatot, könnyedén elképzelhetünk egy olyan számítógépet, amely árnokfutásba fog és egy gonosz Istenhez hasonlóan kezd viselkedni, összezavarva az elmém és a testi én-tapasztalatom közti koordinációt – amikor az elmém arra irányuló jeladása, hogy emeljem fel a kezem felfüggesztődik vagy akár meg is hiúsul a (virtuális) valóságban, a test mint a „sajátom” legalapvetőbb tapasztalata aknázódik alá... Közhely, hogy a kibertérben az öntudat letöltésének lehetősége egy számítógépre végleg megszabadítja az embereket testüktől – de a gépeket ugyanúgy megszabadítja az „ők”-et használóktól...

Adorno mintájára így azt kellene állítanunk, hogy a film önellentmondásaiban áll igazságának pillanata: ezek pedig késő-kapitalista társadalmi tapasztalatunk ellentmondásait jelzik – olyan alapvető ontológiai párokra vonatkozó ellentmondásokat, mint valóság és szenvedés (valóság mint az öröm-elv uralkodásának akadály) vagy szabadság és rendszer (szabadság mint olyan, ami egyedül a teljes kibontakozását gátló rendszeren belül lehetséges).

Erről a kétértelműségről lásd Paul Virilio: *The Art of the Motor*, Minneapolis, Minnesota University Press 1995.

[Polgárdi Ákos fordítása]